

Poznámky ke knize Karla Kosíka: Dialektika konkrétního [1963]

19. 8. 63

Karel Kosík ve své analýze každodennosti ukazuje (str. 56) že radikální oddělení každodennosti od proměnlivosti a dějinnosti vede jednak k mystifikaci dějin, ale také k vyprázdňení každodennosti, k banalitě a „náboženství všedního života“. Tím zůstává ovšem silně poplacen nehistorickému způsobu myšlení, neboť okolnost, kterou líčí, je charakteristická teprve pro moderní evropský životní styl, nebo ještě spíše pro přechodné období, kdy každodenní život již přestal ve své struktuře gravitovat k mimodějinným archetypům a kdy ještě není jeho spád určován budoucností, tj. dějinným programem. Nejde tedy o mystifikaci dějin jako důsledek oddělení každodennosti od dějinnosti, neboť toto oddělení (můžeme-li o něm vůbec mluvit, když dějinnost byla vůbec vykázána za obzor smysluplného života) vlastně zamezovalo rozvinutí skutečné dějinnosti (na lidské, tj. výš než přírodní) úrovni. Tím méně bylo toto oddělení příčinou vyprázdňení každodennosti; naopak, zcela naopak umožňovalo, aby si lidský život podržel svůj smysl resp. aby se k němu mohl přimknout, aby jej získal, aby ze svého života učinil něco, co má smysl. Banalita je pojem, který vůbec nelze uplatnit mimo moderní život a svět. Tzv. „náboženství všedního života“ je relik, kterému neporozumíme leč právě historicky. Správně říká Kosík, že každodennost odtržená od dějin vede k nezměnitelnosti, chybně však říká „absurdní“. Toto epitheton je rovněž mystifikací, protože představuje hodnocení naprosto nehistorické.

Kosíkova práce je mnohde velmi nečtivá, vyjadřování zahalené, leckde nápady získávají vrch nad metodickou stavbou myšlenky, i když téměř nikde nenajdeme pokles k výprodeji duchaplností. Vzniká otázka, zda jde o vnitřní postiženost autora touto zvláštní dikcí, anebo zda bychom měli hledat příčiny spíše vnější. V každém případě je třeba této okolnosti litovat, protože v naší chudobné filosofické literatuře je velmi na škodu, že jeho knihu bude číst poměrně málo zájemců. Filosofické myšlení tak hluboké a tak erudované by mělo vždycky dbát také o to, aby prohloubilo respekt k filosofii svou jasností a přesvědčivostí. Potřebujeme mnoho sympatií pro Kosíka, abychom se podjali té někdy až úmorné práce a promyslili resp. jen si nechali dojít všechny ty obtížné pasáže jeho knihy. Je dobře známo, že filosofie u nás nemá dobrý zvuk; pochybuji o tom, že by došlo pod vlivem Kosíkovy knížky k nápravě mezi těmi, kdo se od ní odvracejí. Jde totiž o to, že témata jeho kapitol jsou nanejvýš aktuální. To není svým určením úzce odborná filosofická problematika, u níž je slohová a vůbec vyjadřovací obtížnost velmi často důsledkem odtažitosti a specialisovanosti tvůrčího pokusu a je vyvážena bohatě (pro užší čtenářský okruh, na nějž je možno klást vysoké požadavky) přesností, exaktností, precisností výrazu a celého sdělení.

Kosíkova kniha je v naší situaci čin, který je třeba bezvýhradně uvítat. Je to opravdu filosofie; a na to jsme nebyli zvyklí. Jako jsme uvítali na scéně Sprchu a Hrdličku ne jako dramatický, nýbrž především občanský, veřejný, politický čin, právě tak si vážíme Kosíkovy knihy především jako občanského, politického činu.

Ne že by jeho filosofičnost byla méněcenná nebo že by stála nějak na okraji. Ale ve své osamocenosti nemůže být Kosíkova kniha ještě vskutku filosofickým činem, tohoto svého rozměru dosáhne teprve časem, až se kolem ní vytvoří, zformuje širší prostor filosofické situace. K tomu, aby se to stalo skutkem, ovšem přispěla kniha obrovskou měrou. Máme-li užít běžného klišé, Kosíkova práce má dvojí dopad: časově první není dopad filosofický. Na ten si budeme muset počkat. Ale právě proto snad měla být kniha koncipována tak, aby její logická sevřenost byla přesvědčivější. To, že je Kosík formou značně poplaven minulému století, totiž způsobu psaní, jak se ujal a rozvinul u Hegelových žáků, je celkem pochopitelné každému, kdo se začel do brilantních pasáží třeba Marxových.

Kosíkovu knihu nelze číst povrchně; je třeba dávat pozor i na pouhou grafickou stránku, neboť - vzhledem k některým novotvarům - i tam se skrývá smysl, jak poučí čtenáře už prvních několik stran. Proto jest nám tím víc litovati, že korektura nebyla provedena pečlivěji a že vedle značné míry méně významných tiskových chyb najdeme pohříchu i chyby rušivé. Např. ... (uvést několik).

Kosíkovy posice jsou velmi sympatické a zasluhují si veškerou pozornost. Výtky však je třeba adresovat formě zpracování. Kosík nemá mnoho smyslu pro řád, který je třeba myšlenkám ukládat tehdy, když je svěřujeme papíru. Ponechává jim jenom jejich vlastní, vnitřní řád. To ovšem znamená, že zapomíná na to, že myslit a myšlenky sdělovat je dvojí věc.

Zdánlivě technický jenom detail, že Kosík používá termínu „subjektivní“ ve dvojm smyslu, zaviňuje věcnou chybu, že totiž na člověka jako jediný subjekt je shrnuta výhradní schopnost tvořit skutečnost (my bychom řekli: tvořit nové). (Str. 86.) Je totiž zajisté beze vší pochyby, že subjektivitu najdeme jen u člověka (alespoň pokud ji definujeme obvyklým způsobem). Ale to přece neznamená, nemůže znamenat, že veškeré ostatní skutečnosti upřeme schopnost jít kupředu, produkovat nové, tj. vytvářet novou skutečnost a tím pokračovat, vyvíjet se. Věc je ovšem u Kosíka poněkud zakryta termínem příroda (viz tamtéž). Ale co je příroda a co už nikoli? Co je přirozené a co není? Tím je opravdu problém jen zakryt, nikoli vyřízen a tím méně řešen.

Na jiném místě (str. 103) je zcela zřejmě zaměněna subjektivnost ve smyslu mé subjektivnosti a subjektivnost ve smyslu „vidění a explikace“. Proto je možné, aby Kosík viděl v „přirozenosti“ zahrnutu jak předmětnost tak subjektivnost. Samozřejmě patří k tzv. přirozenosti (které snad správně rozumím jako vnější stránce, tedy předmětnosti, ovšem v mém smyslu, tedy objektnosti) také oblast z myšlení, „vidění a explikace“, neboť subjektivní (v mém smyslu) je objektivní a má tedy vedle stránky subjektivní rovněž stránku objektní čili předmětnou. Avšak předmětností se subjektivita nevyčerpává, je to jen jedna její stránka. A právě proto je subjektivnost zahrnuta v přirozenost jen částečně. A z napsaného je už zřejmé, že předmětnost a subjektivnost nelze proti sobě stavět jako dvojí stránku

téže roviny. To všechno proklouzlo Kosíkovi pod rukama jenom proto, že nerozlišil dva pojmy a překryl je jedním termínem „subjektivnost“.

Kosíkův pojem totality, který je spíše poukazem na obzor, je velmi problematickým místem jeho filosofie. Ukazuje se to např. (str. 103), když mluví o tom, že lidské dějiny jsou ve vztahu k minulosti nepřetržitou totalisací. Vzápětí sice poznamenává (v závorce), že ona reprodukce minulého je ovšem kritická a dialektická, ale zcela pomíjí právě onen aspekt kritičnosti, to jest výběru a tedy také odmítnutí, odsunutí, zavržení části (a dokonce většiny) minulého. Jak můžeme potom mluvit o totalisaci? Jde vždycky o integrační pokus, který míří k celku, ale nikoli k celku totálnímu, nýbrž právě jen konkrétnímu, historicky konkrétnímu.

Velká část literárních odkazů pod čarou budí dojem nahodilosti a postrádá podstatného, nutného vztahu k samotnému textu. Toho jsme si ostatně mohli všimnout již mnohokrát, jak literární odkazy mají spíše dokumentovat sečtělou autorovu než být pomůckou pro čtenáře. Polemika v literárních odkazech je bezcenná a může v nejlepším případě vyústit v duchaplnosti. Je-li něčí názor natolik významný, že je třeba se jím zabývat, pak náleží do samotného textu a je třeba se jím zabývat vážně, seriózně. Odkazy mohou mít jedinou funkci, totiž pomoci čtenáři tam, kde není možno v dostatečné šíři explikovat projednávanou věc a kde literárním odkazem je možno upozornit čtenáře, kde může najít podrobnější poučení.

20. 8. 1963

V marxismu minulých desetiletí se ohromně rozmohla filosofická vulgarizace v pojetí společenské skutečnosti, z níž byla vypověděna nebo alespoň odvysvětlena přetvářející, novotvořící aktivita společenských subjektů, tj. lidí. Kosík si zjednával obrovskou zásluhu už tím, že dává této dynamice lidského přesahování daností náležitě místo. Může se v tom legitimně odvolávat na samotného Marxe, a je pochopitelné, že to činí s přetékající hojností a že je stržén velmi často nejen jeho myšlením, ale i jeho dikcí.

V Kosíkově knize se objevuje u nás po dlouhé době opět tvůrčí systematická filosofie, i když její systematickost ovšem není pohříchu nikterak přehnána. Kosíkova filosofie má výraznou tvář, není to odvar z odvarů. Je to dlouho očekávaný filosofický čin. V posledních letech šla ovšem úroveň nejlepších filosofických publikací silně nahoru, ale předním zájmem byla stále historie myšlení mnohem víc než filosofický problém, tj. aktuální jeho podoba.

Kosíkova práce představuje obtížnou četbu. Je však obtížná nejen svým předmětem, ale také z viny autora. Nemělo by ovšem smysl to Kosíkovi vytýkat.

Je příliš napřed, než aby bylo dovoleno mentorovat. Až budeme mít pět, deset takových Kosíků, bude možno těm temnějším z nich dávat za vzor ty jasnější.

Kosíkova kniha má hned několik zásluh: předně restituuje svět vlastní filosofické problematiky. Ukazuje marxistické myšlení v jeho síle a pronikavosti na novém území. Kniha to je hluboce humanistická, i když docela bez pathosu. Ústředním tematem knihy je člověk a jeho postavení ve světě.

23. 8. 63

Kosíkův „svět pseudokonkrétnosti“ je – mám za to – desakralisovaným (to je ostatně Kosíkův termín) světem mytů. Kosík tuto souvislost vůbec nevidí. Ukáže-li se, že na mém odhadu něco je, bylo by to jednak značně významným potvrzením základního Kosíkova aparátu (a já bych se z toho těšil proto, že i já sám bych si přišel dost na své), jednak – a to bych chtěl podtrhnout – by to znamenalo velké upřesnění celého methodického přístupu a vyjasnění perspektiv dalšího filosofického postupu.

V létě vyšla v nakladatelství ČSAV nevelká knížka Karla Kosíka o „Dialektice konkrétního“ (vlastní text nedosahuje ani 170 stran). Obsahem to je po našem soudu jedna z nejvýznamnějších českých filosofických publikací poválečných let a první české marxistické dílo, jehož osou není interpretace filosofického textu (neřku-li citátů), nýbrž odvážný pokus o postižení či alespoň dotek celku, autentické skutečnosti, „věci samé“, která ovšem „není obyčejnou věcí a dokonce není věcí vůbec“. Četba to je ovšem nesnadná a vyžaduje dlouhých hodin soustředěného studia, chceme-li se hned napoprvé vlastnímu smyslu práce alespoň přiblížit. Je to možná škoda, neboť to odradí mnoho čtenářů. Vytrvalec však bude odměněn; po přečtení uvidí, že mu za tu námahu stála – opravdová filosofie.

Kosík je přesvědčen o naprosté nezbytnosti filosofie pro lidstvo a svou thesei dokumentuje celou knihou. Jenom ve filosofii (a jiným způsobem v umění) může být otevřena cesta ke skutečnosti v její skutečnosti, tj. k uvedení člověka do samé skutečnosti a její pravdy. Ani dnešní filosofie však nepřichází k čistému stolu, ale musí nejprve odhalit mystifikující charakter běžného myšlení, které skutečný svět zaměnilo světem zdánlivým, světem věcí (objektů), obstarávání a manipulace. Odkaz na praxi sám o sobě nepomůže, neboť existuje i z fetišizovaná praxe lidí, která není totožná s revolučně kritickou praxí lidstva. Onen zdánlivý svět objektů musí být rozlomen (Kosík mluví o destrukci světa pseudokonkrétnosti). To nesmíme chápat jako roztržení opony a nalezení skrývajících se skutečnosti, hotové a dané. Věc samu nelze uchopit bezprostředně ani kontemplančí či pouhým reflektováním, nýbrž určitou aktivitou. Ale právě proto nelze k „věci samé“ proniknout bez analyzování aktivity, v níž je věc uchopena. Tak se ukáže, že aktivita nutně náleží k podstatě samotné skutečnosti. Filosofie vycházející z přírodovědného ideálu galileovského myšlení vidí autentičnost světa jenom tam, kde je rozvrhován jako svět bez člověka.

Avšak tento svět bez člověka není autentickou skutečností, říká Kosík. Člověka je třeba zahrnout do nárysu skutečnosti, ale nikoli tak, že jej redukuje na věc, nýbrž že jej pojme do skutečnosti celého. Celý člověk je však člověk aktivní; i lidské vědomí je aktivitou subjektu. Člověk není zalděn v subjektivitě rasy, sociálnosti a subjektivních projektů, ale má schopnost překračovat svou subjektivitu a poznávat věci jak jsou. Tato schopnost není ovšem schopností zírání na autentickou skutečnost, nýbrž součástí a jednou stránkou lidské praxe, v níž člověk transcenduje poměry (prvotnost ekonomie nesmí být zaměněna její fetišizací) a tak prakticky, historickou aktivitou uskutečňuje svou svobodu. A tato okolnost je Kosíkovi tak významná a podstatná, že v závěru své knihy určuje „věc samu“, kterou se zabývá filosofie, jako člověka a jeho postavení ve vesmíru. Ve filosofii je tedy lidstvo postaveno před svou vlastní skutečností. Tato skutečnost není dána, člověk se teprve v dějinách realizuje, tj. polidštuje (a současně humanizuje přírodu). Vytváření člověka a lidskosti je jediným smyslem dějin. Smysl dějin leží v dějinách, není však dán, předurčen. Člověk ze žádných úkazů kosmu nemůže vyčíst, že vítězství dobra v dějinách je zaručeno absolutně a provždycky.

Kosíkovou filosofií bude třeba se ještě znovu a znovu vážně zabývat. Uvedme však zatím alespoň dvě kritické poznámky. Zdá se nám, že jen na škodu věci Kosík nedovedl své pojetí ještě dál a neukázal na universální ontologický význam aktivity. Člověk může přesahovat přírodu jen proto, že příroda přesáhla sama sebe a vydala ze sebe člověka jako vrcholný květ. Člověk není zalděn ve své subjektivitě proto, že ani příroda není zalděna ve své vnějšnosti. Člověk je schopen otevřenosti vůči bytí a pravdě věcí, neboť i příroda je otevřena vůči budoucnosti člověka a vůči jeho svobodnému úsilí o pravdu.

Důsledné vývojové myšlení musí předpokládat schopnost přesahování, transcendence pro veškerou skutečnost na všech jejích úrovních. Elementární historie začíná tedy mnohem dříve než u člověka a skrze něho. Kosík podtrhuje these o nutnosti historického pohledu na skutečnost, ale sám se dopouští prohřešků proti své these na některých perifernějších místech svých výkladů. Tak ku př. zmíněný pokles historického důrazu v oblasti přírodní. Podobně nehistorický je jeho výklad (feuerbachovský dost), že sekularizace teologie je možná pouze proto, že teologická témata jsou zmystifikovanou antropologickou problematikou. Přijměme jeho terminologii, i když jsme přesvědčeni o mnohem větší složitosti souvislostí. Což vůbec Kosíka nenapadlo, že novodobá „sekularizovaná“ antropologická problematika nemůže navázat na nějakou původní theologicky nezmysifikovanou antropologii (např. antickou)? Neuvědomuje si, že se prohřešuje proti své metodě, když se pokouší historický fakt „rozpětí člověka mezi pozemským a božským elementem“ vyložit z „dvojaké povahy lidské praxe“, tedy z čehosi, co je tu dříve než historická realizace? A ještě třetí příklad: Kosík celou svou vahou se opírá a boží metafysické myšlení, které chápe skutečnost jako objektální svět. Kupodivu je však vykládá jako ideologii či filosofii zmystifikované (zfetišizované) praxe a datuje jeho vznik velmi pozdě, do počátečního období kapitalismu. Avšak předmětné myšlení je pochopitelně starší, i když bylo dovedeno k svému absurdnímu vrcholu právě za kapitalismu. Předmětné myšlení je zakotveno rozhodujícím způsobem v řecké

metafysice, ale ani to není jeho první podoba. Ještě starším předchůdcem světa hotových „věcí“ je mythický svět archetypů, které měly právě tak nehistorický, „objektální“ charakter. Rituální napodobování, opakování archetypálních (-pických?) činností vydalo ze sebe desakralisovaný plod v podobě každodenně se opakujícího obstarávání či manipulace. Máme za to, že by pro další orientaci Kosíkova filosofického zkoumání nemuselo být bez významu, kdyby si uvědomil, že jeho důraz na aktivitu jako otevřenost do budoucnosti je navázáním na docela jinou tradici životní i myšlenkovou, která znamenala překonání děsu z dějin, jaký charakterisoval mythické myšlení, odvrácení od času hotových, tj. minulých (praminulých) událostí a orientaci do budoucnosti, od níž je možno se nadít velikých, nových dějů.